

Győri L. János

Szőnyi Benjámín Mártírok Oszlopához ragasztott éneke
(1789)

Szőnyi Benjámín Mártírok Oszlopához ragasztott éneke 1789-ben jelent meg Szikszai György Mártírok oszlopa című könyve függelékeként.¹ Bár Szőnyi művéről Zoványi Jenő egyháztörténeti lexikona is tud², a kutatók figyelmét máig elkerülte ez a terjedelmes (33 nyolcsoros strófából, azaz 264 sorból álló) énekszöveg. Magam akkor találkoztam vele először, amikor húsz esztendővel ezelőtt a Koinónia Kiadó kísérő tanulmányt kért tőlem az említett Szikszai-féle mártíréletrajzok modern kiadásához.³ Az 1900-as második kiadás⁴ és annak 1994-ben megjelent utányomása⁵ után ez volt a Szikszai-mű negyedik kiadása, amely pusztán válogatást közölt a mártírtörténetekből, s így az előző kiadásokkal szemben Szőnyi Benjámín verses szövegét nem közölte. Talán ez lehetett az oka annak, hogy – bár a tanulmány megírásakor az első kiadást is kézbe vettem – magam sem tulajdonítottam különösebb jelentőséget a verses függeléknek. Két évtizeddel később egy, a mártírium témakörében rendezett debreceni konferencia ürügyén vettem elő újra Szikszai munkáját, s akkori előadásomban nyolc pontban összegeztem a témával kapcsolatos, továbbgondolásra érdemes kérdéseket.⁶ Ezek sorában szerepelt a kötet függelékeként megjelent Szőnyi-szöveg alaposabb vizsgálatának fontossága is. Szőnyi Benjámín születésének 300. évfordulója most alkalmat kínál arra, hogy valamit törlesszek ebből az adósságból.

Szőnyi Benjámín énekének keletkezéséről pusztán annyit tudunk, amennyit arról Szikszai György a hozzá csatolt lapalji jegyzetben közöl: „Ez ének szerzője nagyérdemű Tiszteletes Szőnyi Benjámín uram, a hódmezővásárhelyi reform. ekklezsiának 46 esztendőktől fogva való lelkipásztora, a békési traktusnak mind idővel, mind érdemmel valóságos seniora: ki is ezt jóindulatból hozzám elküldvén, akarta, hogy e könyv végére nyomtattassék.”⁷ Köztudomású, hogy a bő húsz évvel idősebb, ekkor már hetvenkettedik évében járó Szőnyi atyai barátja volt Szikszainak. Sorsukban is sok közös vonás figyelhető meg. Szikszai a Hódmezővásárhelyhez közeli Makón volt lelkész, de mivel gyülekezetével összekülönbözött, 1783-ban elhagyni kényszerült állását, majd néhány évi tengődés után, 1786-ban Debrecenbe került az ispotályi gyülekezet papjaként. Ez idő tájt kezdte el írni mártíréletrajzait, amely épp abban az évben, 1789-ben jelent meg, amikor az idős Szőnyi Benjámín szintén összekülönbözött gyülekezetével és lelkészi állásából el is mozdították.

Vélhetően a közös élettapasztalat, a lelkészi hivatásban való meghasonlás is magyarázza a felvilágosodás korában szokatlan, ha úgy tetszik exkluzív témaválasztást. A mártírium kérdésével való foglalatalkodás mindkét lelkész esetében lelki kompenzációnak is tekinthető,

¹ Első kiadása: SZIKSZAY György, Mártírok oszlopa, Pozsony, Véber S. P., 1789.

² ZOVÁNYI Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 3. bővített kiadás, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1977, 601.

³ SZIKSZAI György, mártírok oszlopa, vál. TÓTH Sára, szerk. STEINERT Ágota, Harmat – Koinónia, Bp. – Kolozsvár, 1996.

⁴ Második kiadása: SZIKSZAY György, Mártírok oszlopa, s. a. r. KÁDÁR Imre, Szódi S., Karcag, 1900.

⁵ SZIKSZAY György, Mártírok oszlopa, AGAPE BT., Vác, 1994.

⁶ GYŐRI L. János, Gondolatok Szikszai György Mártírok oszlopa (Pozsony, 1789) című könyvének újraolvasása kapcsán, In: Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században (Loci Memoriae Hungaricae 3.), szerk. FAZAKAS Gergely tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, Debreceni Egyetemi kiadó, Debrecen, 2015, 100–107.

⁷ SZIKSZAY, i. m., 365.

amennyiben az ókeresztyén kor mártírjai szenvedéseiben saját sorsuk előképeit is láthatták. Ugyanakkor köztudott, hogy Szikszai is nyitott volt a 18. század végi pietista kegyesség iránt, amelynek Szőnyi egyenesen egyik meghatározó képviselője hazánkban. A misztikára hajlamos pietista kegyesség hitépítő, hiterősítő, a megtérésre serkentő tényezőt is lát a mártírumban, a témaválasztást tehát is ez indokolhatta. Szőnyi e tekintetben radikálisabb Szikszainál, amikor éneke 28. strófájában a keresztyénség lényegét így fogalmazza meg: „Bizony a jó keresztyénség / Kis martiromi dicsőség. / A teljes evangélium / Merő martirologium”. S végül a szokatlan témaválasztás mögött apologetikus, hitvédő szándék is állhat, hiszen a francia forradalom évében vagyunk, és a felvilágosodás eszméi ekkor már nálunk is olyan erővel jelennek meg a közgondolkodásban, amivel szemben csak valamilyen radikális hitvalló magatartásnak lehet esélye. Könyve előszavában Szikszai nyíltan beszél is ilyen szándékáról: „Vallást csúfoló s tagadó ember! Lássad és értsd meg a szent mártírok vallástételéből és maguk viselésekből, hogy van vallás, van Isten beszéde, van Lélek, van a halál után élet, vagynak örök jutalmak és büntetések.”⁸ Szőnyi éneke 19. strófájának néhány sora szintén utal arra, hogy a mártírok hűsége a keresztyénség igazát bizonyítja: „Ez hív bizonyosságok vére, / Fordult nagy erősségére / Jézus tudományának, / Felállott vallásának: / Mert hogy kint, halált szenvedtek, / Jele hogy meggyőzöttetek / E vallás igazságáról. / Halálnál erősb voltáról.”

Hogy Szőnyi honnan tudhatott Szikszai készülő mártíréletrajz-gyűjteményéről, nem tudjuk, de nem kizárt, hogy a kéziratba is betekinthezett, hiszen egyháztörténeti példáit idézve Szikszaihoz hasonlóan ő is csak az ókeresztyén mártírok példáját érinti, és teljességgel hallgat a kora újkor európai és hazai protestáns mártírjairól (így a gályarabokról is). Ahogy Szikszairól szóló korábbi tanulmányomban rámutattam, ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a pietizmus a felvilágosodás szellemiségéhez hasonlóan erősebben hajlott a vallási, felekezeti toleranciára, mint az ortodox típusú vallásosság. Ennek tulajdonítható, hogy a mártírumból szólva Szőnyi is csak a közös ókeresztyén örökséget idézi meg, s hallgat a reformációt követő protestáns sérelmekről. Szikszairól szóló életrajzában Szabó Aladár említi, hogy a makói lelkész „a csanádi püspökkel igen jó viszonyban volt, s olykor több megértést kapott tőle, mint saját presbitériumától”.⁹ Közelebről nem tanulmányoztam Szőnyi Benjámin életrajzát, hasonló tapasztalatai azonban talán neki is lehettek.

Mai ismereteink szerint ennyit mondhatunk Szőnyi énekének keletkezési körülményeiről, és most lássuk magát a szöveget.

A terjedelmes énekszöveg a víz és a vér motívumaira épül. A két elem párhuzama kézenfekvő: a vér a mártírumban velejárója, a víz pedig a pietizmusnak a keresztyén misztikából örökölt legelterjedtebb metaforája: általában példázza Isten Lelkének kiáradását az emberi lélekbe, azaz az Istennel és a Krisztussal való misztikus egyesülést. Víz és vér összekapcsolása nyelvileg sem okoz gondot, hiszen e két tényező jellegükből következően hasonló tulajdonságokkal rendelkezik. Szőnyi szövegének első felében dominálnak a vízhez kapcsolódó fogalmak, mint a forrás, áradás, özön, pohár, verejték, illetve a víz élményéhez kapcsolódó igék: kitölt, önt, márt, szomjaz, öntöz, fürdik.¹⁰ Ezek egyaránt vonatkozhatnak a vízre és a vérré is. A közös attribútumok azt sugallják, hogy a víz és vér tulajdonképpen azonosak, az utóbbi viszont az ószövetségi véres áldozatot felváltó krisztusi sebek révén magasabb rendű, hiszen magának az üdvösségnek a forrása. Ebben az értelemben az egész énekszöveg kulcssorának a második strófa záró sorát tekinthetjük: „Vér állott a víz helyében.”

⁸ Uo., 70.

⁹ GYÖRI, i. m., 102.

¹⁰ A pietizmus által kedvelt víz-metafora kérdéséhez lásd: LANGEN, August, Der Wortschatz des deutschen Pietismus, 2., ergänzte Auflage, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1968, 219–332. (Wassermetaphorik című fejezet)

Szőnyi Benjámín énekszövege első olvasásra egy hömpölygő folyam benyomását kelti, amelynek vissza-visszatérő eleme a krisztusi áldozat és az őt követő mártírok állhatatosságának párhuzama. Ezt a hömpölygést a pietizmusra jellemző imádságos beszédmód, az Istennel és Jézussal való kapcsolat intimitása, a lelki önvizsgálat mélysége, a szívbeli átéltség, közvetlenség és őszinteség jellemzi. Ezek a tartalmak rendkívül változatos elbeszélői attitűdökkel párosulnak: a szerző hol egyes szám első, második, harmadik, vagy többes szám első személyben szólal meg.

A szöveg hömpölygése első olvasásra megnehezíti annak tartalmi megértését, alaposabban tanulmányozva azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a rajongásba hajló, sodró erejű énekszöveg háttérében nagyon is szilárd logikai, retorikai fegyelem húzódik meg. Szőnyi szövege ugyanis egyre táguló körök mentén építkezik, mintha egy szerpentin haladnánk fölfelé, csakhogy a valóságos tapasztalattal ellentétben a szerpentin körei itt nem szűkülnek, hanem egyre tágulnak. A barokk és ezzel együtt a pietista lelkiség is kedveli az olyan kompozíciós eljárást, amikor ugyanaz a motívum sokféle módon variálódik, míg végül szinte időtlenné és kozmikussá tágul.¹¹ Tartalmát tekintve a versszöveg mindegyik köre önmagában is lezárt, és az üdvtörténet nagy paradoxonáról szól, miszerint Isten saját fia véres áldozatával szerzett üdvösséget az embernek. A szöveg drámai felütése (1. vsz.) mindezt tömören így foglalja össze: „Borzad testem, reszket vérem, / Mert elmémmel fel nem érem, / A nagy Isten csudáját, / E nagy titku munkáját. / Miért fakasztott vérforrást? / Miért rendelt véráradást? / Hogy azon Házat építsen. / És idvességet készítsen.” A szöveg következő két köre a bibliai tipológia segítségével üdvtörténeti távlatba állítja ugyanezt a kérdést. Szőnyi itt az Ószövetség egyetlen mozzanatát emeli ki: Noé és az özönvíz történetét. Ez tudvalevőleg az emberiség története újrakezdésének pillanata, amelyhez a Megváltó eljövételének ígérete is kapcsolódik. Ebben a történetben Noé Krisztus, a bárka az ekklézsia (egyház), a víz pedig Krisztus vérenek előképe: „Isten a Noé bárkáját, / Abban kis ekklézsiáját, / Özönvízen tartotta, / E vizet oda hagyta, / És nagy világ váltására, / A bűnös megtartására, / Így lévén Isten kedvében. / Vér állott a víz helyében.” (2. vsz.)

Szőnyi Benjámín énekszövegének következő köre értelemszerűen Krisztus kereszten hozott áldozatát állítja középpontba, hiszen Noé története ennek az egyszéri üdvtörténeti eseménynek az ószövetségi antitípusa. A víz és vér itt is megjelenő párhuzamával egyúttal jelzi, hogy a történelemben minden további mártíriumnak Krisztus áldozatos példája az alapja: „Szent Lelkét is kitöltötte, / Mint vizet reánk öntötte. / Így jött el vérrel és vízzel, / Lélekkel teljes ígével. / Istennek jó illattal. / Kedves vér áldozattal, / Ezzel példát hagyván nekünk, / Hogy nyomdokán járók légyünk. / S ha szent vére szöllit minket, / Vérrel zárjuk be éltünket.” (5. vsz.)

Az énekszöveg következő tartalmi köre az egyháztörténet első négy évszázada mártírjainak példáját idézi: a sort Keresztelő János nyitja (6. vsz.), majd István vértanúval (8. vsz.), az apostolokkal (Jakab, Péter, Pál, 10. vsz.) és az első századok vértanúival (11. vsz.) folytatódik. Szőnyi hangsúlyozza, hogy az egyház a mártírok vérén fundáltatott, s ennek kifejtésénél hosszasan el is időzik, de csak a mártírium mibenléte foglalkoztatja, konkrét neveket nem említ. A lapszálon itt utal Kaiszareiai Eusebiosz 4. századi egyháztörténetére, de konkrétumok nélkül. A lapszálon folyamatosan jelölt, különben igen gazdag bibliai hivatkozások mellett tulajdonképpen ez írásának egyetlen historiográfiai utalása, amiből kitetszik, hogy énekének nem annyira az ismeretközlés, mint inkább a mártírium kérdésére való érzelmi ráhangolás a célja. Eközben az üdvtörténet alapját képező gondolati paradoxon nyelvi kifejezésére antitetikus figurák sokaságát használja, elsősorban hosszú „oximoron”-

¹¹ A kérdéshez lásd: IMRE Mihály, Küzdelem a fiziko-teologizmus örökségével – Szőnyi Benjámín elfeledett öregkori műve (Istennek Trombitája..., 1790–91.), In: Uő, Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról (Nemzet, egyház, művelődés 7.), Hernád Kiadó, Sárospatak, 2012, 418.

láncokat: „Ez volt legnagyobb csudája, / Hogy házát véren fundálja. / Isten ki gonoszból hoz jót, / Éjből napali világot, / Itt is akként dolgozott, / Halálból éltet hozott.” A meghökkentő ellentétek sorjáztatása a kései barokk költészet kedvelt retorikai eljárása, s hogy Szőnyi milyen nagy kedvvel él ezzel az eszközzel, arra a közelmúltban Imre Mihály mutatott rá a vásárhelyi lelkész egy másik idős kori munkája, az Istennek Trombitája elemzésével.¹² A következő strófákban a mártírok állhatatosságát Szőnyi ugyanezekkel a látványos retorikai alakzatokkal igyekszik szemléltetni: „Mártírok állandósága, / Ezer kín közt vidámsága. / Zsidók, kik Jézust ölének / Majd ötet vallók levének, / Az üldöző pogányok / Lettek hiv tanítványok. / Mind a két félből idővel, / Sok mártír lett folyt vérével. / Holtig megtartván hitüket, / Tőnek sok keresztényeket.” (16–17. vsz.)

A mártírium mibenlétét taglaló gondolati egység végül egy teológiailag alig alátámasztható, s éppen ezért kissé meghökkentő misztikus megállapítással zárul, miszerint a mennyben lévő Jézus titokzatos lelki kapcsolatban állt az ókeresztyén mártírokkal: „Jézus is, ki értünk megholt, / Hiv tanúival jelen volt, / Mennyből nézett reájok, / Sőt titkon szólt hozzájok. / Erősítette, biztatta, / Magát nekik megmutatta, / Így lett dicső szenteiben, / Csudálatos hiveiben.” (18. vsz.) Ez a gondolat egyúttal előkészíti az énekszöveg utolsó, s egyben legterjedelmesebb gondolati egységét (20–31. vsz.). A szöveg utolsó harmadában ugyanis Szőnyi az olvasót – mármint a Szikszai-féle mártírológia olvasóját – arra biztatja, hogy Krisztus és a mártírok példáján felbuzdulva tartson lelki önvizsgálatot: „Óh ne légy hát érzéketlen / Mai rest szivű keresztyén, / Figyelmezz e csudára, / Az Úrnak nagy dolgára, / Nézz hitünk fejedelmére, / Nézz mártírok seregére: / Ez emelt oszlopnál meg állj, / Olvass, tanulj, magadba szállj.” (20. vsz.) Ez a terjedelmes szövegrész tulajdonképpen összegzése mindannak, amit a pietizmus hitről, lelki harcról, megtérésről, újjászületésről vallott. A szerző ezeket a teológiai fogalmakat tételesen is beépíti az ének szövegébe: „Nagy kín az igaz megtérés / Fájdalmas az ujszületés / Mert lesz szivszakgatással / Lélek megfordulással / Ó ember öldöklésével / A test megfeszítésével / Oly a bűnbánatba esés, / Mint élő sziv környül metszés.” (25. vsz.) Szőnyi szerint a keresztyén élet a jelenben már nem testi, hanem lelki értelemben vett mártírium: „A Sátán mint régi gyilkos, / Most is mint oroszán futkos, / Ha nem öli is testünket, / Nyilakkal lövi lelkünket.” (21. vsz.) A vers csúcspontja ebben az értelemben a fentebb már idézett néhány sor: „Bizony a jó keresztyénség / Kis mártiromi dicsőség. / A teljes evangélium / Merő mártirológium.” (28–29. vsz.)

E szövegrész stílusa sokban különbözik az előzőekétől. A legszembetűnőbb eltérés, hogy a megszólalás módja egyes szám harmadik személyről hol első vagy második személyre, olykor többes szám második személyre vált át, s ezzel a szöveg a korábnál jóval személyesebbé válik. A víz–vér párhuzamára épülő metaforika itt teljesen eltűnik, hiszen a jelenben a véres mártíriumnak már nincsen aktualitása, s így az oximoronok ereje is gyengül. A pietizmus lelkiismeret-ébresztő szándékának megfelelően viszont meghatározó elemmé válnak az imperatívuszok: „Menj hát e bajnokkal szemben, / Öltözvén lelki fegyverbe. / Vedd fel a hit paizsát, / A reménység sisakját, / Vigyázz, szüntelen imádkozz, / Harczra hivatál, hadakozz / Az ördög, világ, test ellen, / Ne félj! Jézus is van jelen.” (23. vsz.) E felszólítások egyúttal azt is jelzik, hogy a keresztyén élet Szőnyi szerint nem passzív szemlélődés, hanem folyamatos harc, lelki tusakodás. Az üdvösséghez vezető út, a „via salutis” lefestésében a barokkra jellemző, oximoronokkal és halmozásokkal vegyes allegorikus képsorok sorjáznak, amelyek nagyrészt biblikus eredetűek. Sátán alakja például, mint a hit legfőbb ellenlábasa, a világ egészét átható kozmikus létezőként jelenik meg: „Ostromol kísértetekkel, / Hitről kételkedésekkel, / Gonosz gondolatokkal, / Testi kívánságokkal, / Úgy vakít múló világgal / Mint tartós állandósággal; / Fő jót sokszor félre tétet, / Méz izű méreggel éltet.” (22. vsz.) Sátán fegyverei közül legerősebbek a testi kísértések: „Bennem öldöklésre méltók, / Földi

¹² Uo., 426–427.

tagok, indulatok: / Bosszú, harag, irigység, / Buja szem, sziv, kevélység, / Sok világiság, testiség...” (26. vsz.) E lelki küzdelemben azonban „Előttünk jár hadnagyunk” (26. vsz.), azaz Krisztus. „Ez, ez a mi szoros kapunk, / Mennyszágra keskeny utunk” (27. vsz.), „Út a korona vételre, / A rejtett manna ételre.” (30. vsz.). Bizony sok keresettség is van ezekben a nyelvi játékokban, de a következő bő fél évszázad magyar lírájának erősödő érzékenysége, személyessége is meríthetett ihletet az effajta bravúros nyelvi megoldásokból.

Végül a személyes hangú verszárlat (32–33. vsz.) nem más, mint egy pietista hangvételű fohász, amely a Jézus-szerelem jegyében összegzi az elmondottakat, s így összegző jellegénél fogva keretet alkot az ének nyitó strófájával. Itt Szőnyi Benjámín a szöveg egészét kísérő antitetikus alakzatok egész arzenálját sorakoztatja fel még egyszer: „Óh mi szerelmes Jézusunk! / Rólad reánk szállott jussunk / És boldog örökségünk, / Világi sok inségünk: / Életünk háborúságát / Utunknak darabosságát / Egyenged vedel jártoddal, / Könnyebbitsd holtunk holtoddal. / Ingyen kegyelmed, hogy higyük, / Te kegyelmed, hogy szenvedjünk / E kis élet tartásig / Csak egy szem pillantásig / A dicsőség, mely jövendő, / Örökké való leendő. / Óh megholt élő Jézusunk / Add hamar, hogy hozzád jussunk.” (31–32. vsz.)

A teljesség kedvéért még egy apró, de nem mellékes megjegyzés. Ahogy a Szőnyi által is jelzett nótajelzés mutatja, elemzett szövegünk esetében nem szövegversről, hanem énekszövegről van szó. Dallama a 102. zsoltár nótájára jár. Ez nem más, mint az ötödik bűnbánati zsoltár, azaz tartalmát tekintve imádság, melyben a zsoltáros egy nehéz történelmi helyzetben, a babiloni fogság idején, Sion helyreállításáért és saját szorongatott helyzetének jobbra fordulásáért könyörög. A vásárhelyi lelkész vélhetően nem véletlenül választotta ezt a dallamot, a 102. zsoltár bizonyos soraiban ugyanis nem nehéz ráismerni a szorongatott élethelyzetbe került Szőnyi Benjámín életérzésére: „Porhamu kenyérem nékem, / melyet étel gyanánt észem; / Italom könnyeimmel / Elegyitem, mint vízzel / A te nagy haragod miatt, / melynek tüze úgy fellobbant, / Hogy engemet fölemeltél, / ismét a földhöz ütöttél.” (Szenci Molnár szövege). A zsoltár szövegének érdekessége, hogy miközben templomi használatra szánt bűnbánati ének, a bűn kérdését egyáltalán nem érinti. Ez Szőnyi énekszövegére is érvényes, érthető módon, hiszen a mártírium kérdésének taglalásakor nem az ember bűnös voltára, hanem a hívő ember tisztaságára és állhatatosságára esik a hangsúly. Szőnyi tehát vélhetően ebben az értelemben is teljesen tudatosan döntött a 102. zsoltár mellett, amikor verséhez dallamot keresett.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a mártírium témája kitűnő lehetőséget nyújtott az élete alkonyán egyre több külső konfliktussal küszködő vásárhelyi lelkész számára, hogy pietista alapon összegezze életfelfogásának lényegét. E szerint a keresztyén élet folyamatos lelki hadakozás, vér nélküli tanúságtétel, Krisztus kínszenvedéseinek naponkénti lelki újraélése, azaz misztikus egyesülés magával az ember bűneiért szenvedő Megváltóval. Az énekszerző az egykori mártírokban ennek a lelki magatartásnak példaképeit látja, ezért is érzi fontosnak Szikszai György munkájának verses megtámogatását. Szikszai fentebb idézett lábjegyzete egyértelművé teszi ugyanis, hogy az énekszöveg közlését nem a könyv szerzője, hanem maga Szőnyi Benjámín kezdeményezte: „...jóindulatból hozzám elküldvén, akarta, hogy e könyv végére nyomtattassék.”¹³ Hogy a Szőnyi-életmű egészében hogyan jelölhető ki a Mártírok Oszlopához ragasztott ének helye, az viszont még további elemzést kíván. A rendelkezésemre álló keretek között itt most csupán e csaknem feledésbe merült énekszöveg leíró bemutatására vállalkozhattam.

¹³ SZIKSZAY, i. m., 365.